

ІЗ ІСТОРІЇ МЕДИЦИНИ ЗАКАРПАТТЯ

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІНИ У ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСАХ НА ЗАКАРПАТТІ У 1965-1994 рр.

Бора В.М., Вереш Є.І.

Організація Об'єднаних Націй визначила 1994 р. роком сім'ї, що вписується у загальну проблему "Здоров'я кожному до 2000 року". Одним із мотивів прийняття цього продуманого рішення послужила різноманітність і поляризація відтворення населення у різних країнах, регіонах світу: в одних відбувається його прискорений приріст, в інших спостерігається спад популяції. Так, до останніх належить і Українська держава, де забезпечення заміщення попереднього покоління прийдешнім становить в цілому лише 73‰ [11].

Зростаюче природне скорочення населення (кількість народжених поступається чисельності померлих), що спостерігається вже з 1991 р., обумовило потребу видання постанови Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995 р. № 736 "Про національну програму планування сім'ї". Вона передбачає широке впровадження соціально-медичних, санітарно-освітніх, загальнокультурних, сімейно-побутових та інших заходів з метою зупинити наступний спад і так негативного вже природного приросту популяції, скерувати його у протилежному напрямі та - у подальшому - стабілізувати на найбільш відповідному, поміркованому раціональному рівні, який задовільнив би у достатній мірі потреби цивілізованого державного життя.

Поки що передчасно говорити про демографічну катастрофу у Закарпатській області. Втім, природний приріст населення тут також зазнав відчутного зменшення, починаючи з середини 60-их років.

Закарпаттю у минулому була властива висока народжуваність. У другій половині минулого сторіччя вона складала більше 40 випадків на кожен тисячу жителів. Це обумовлювало - не дивлячись на високу частоту смертності - досить інтенсивний, з певними коливаннями у окремі роки, природний приріст популяції [16, 17]. На початку ХХ ст. він стабілізувався на рівні 16-17‰, з одночасним зниженням частоти народжуваності з 45,1‰ до 40,1‰, а смертності - з 28,4‰ до 24,5‰ [14, 15]. Подібне спостерігалось у 20-ті роки: натальність зменшилась з 44,2‰ до 40,4‰, а мортальність - з 27,7‰ до 19,0‰. Тому коефіцієнт приросту з 16,5‰ виріс до 20,0‰ [18, 19]. Щоправда, усі три відповідні щойно перерахованим показникам середньодержавні індекси в Угорщині чи Чехословаччині, до складу яких Закарпаття входило до і після першої Світової війни, були меншими.

У середині 40-х років природний приріст населення у Закарпатті був, зрозуміло, більш поміркованим. Згодом, з 1949 р. процес став більш інтенсивним, і його показник досягав рівня 18-20‰ на протязі 15 років. Потім настало сповільнення приросту популяції, яке привело до того, що 1978-го року коефіцієнт наблизився до рубежу 10,0‰ [8].

**Динаміка показників природного руху населення
у Закарпатській області в 1949-1994 рр.**

Роки	Кількість населення в тис.	Демографічні показники на 1000 чол. населення.				
		народжуваність	смертність	природний приріст	шлюби	розлучення
1	2	3	4	5	6	7
1949	809,5	33,2	12,0	21,2	8,9	0,2
1954	855,0	29,7	10,1	19,6	10,1	0,3
1959	956,5	27,2	8,5	18,8	9,7	0,8
1964	1017,0	22,2	6,6	15,6	7,4	0,9
1969	1059,7	20,0	7,6	12,4	9,7	1,7
1974	1118,1	20,5	8,2	12,3	9,8	1,8
1979	1157,8	19,2	9,4	9,8	10,3	2,1
1984	1214,4	18,9	9,6	9,3	8,6	1,8
1989	1254,9	17,0	9,0	8,0	9,0	1,8
1994	1287,4	13,8	10,9	2,9	7,5	2,0

Як видно з таблиці, зміни у показниках смертності не відбувались синхронно з динамікою коефіцієнтів natalності. За кілька повоєнних років мортальність інволювала до 10-11‰. В абсолютних цифрах вона становила дещо більше 9000 летальних завершень у рік. А у 1960-1972 рр. їх кількість рідко перевищувала 7000 випадків. Найнижча частота смертності населення у Закарпатті спостерігалася у 1963-1964 рр. (6,5-6,6 на тисячу жителів). Тож приріст і залишався на відносно високому рівні - 16,2‰ та 15,2‰ - [8], як за українськими, так і за європейськими мірками. Далі намітився спад. Статистично це обумовлено поступовим збільшенням смертності та одночасними змінами протилежного характеру у динаміці народжуваності.

У 1994 р. коефіцієнт природного приросту населення в області дійшов до найнижчого свого рівня (2,9‰) за увесь період з 1945 р. Дійсну причину цього потрібно вбачити перш за все у різкому зменшенні народжуваності (13,8‰). Втім, привід до зростання з другої половини 60-тих років слід шукати не у збільшенні частоти захворюваності населення, а у поступовому зростанні з попередніх років низької до того середньої продовжуваності життя, звичайно із збільшенням числа осіб старших вікових груп. Так, кількість усіх померлих майже подвоїлась, коли вона з 6,7 тисяч випадків у 1964 р. зросла до 14,0 тисяч у 1994 р., що і позначилось на погіршенні коефіцієнту мортальності з 6,6‰ до 10,9‰.

Найбільш помітно змінювалася частота смертності серед людей старшого віку: у групі 60-79 років - з 3,0‰ до 5,2‰, а серед ще старших - з 0,8‰ до 2,3‰. Одночасно смертність серед 15-39-літніх трималась на одному рівні - 0,6‰, а у групі дітей від 12 до 14 років змінилась з 0,3‰ на 0,2‰. Частота смертності немовлят на тисячу жителів також зменшилась з 0,6 до 0,3, що відповідає зниженню коефіцієнта дитячої смертності з 33,2 до 12,9 на тисячу народжених [6].

Втім, сумарна мортальність осіб старших вікових груп складала біля двох третин усіх смертей. На початок 1995 р. питома вага чисельності цієї частини популяції (184,4 тисяч чоловік) серед усього постійного населення краю досягла таких величин: літні люди - 11,7‰, старики 75-89 років - 2,4‰, довгожителі - 0,1‰; разом - 14,2‰; на Україні в цілому - 18,4 [9], що також не є високим показником.

Таблиця 2

Структура народжуваності в залежності від віку матерів у 1960-1994 рр.
(в абсолютних цифрах та у ‰‰)

Вік матері	Роки							
	1960	1964	1969	1974	1979	1984	1989	1994
Кількість усіх народжених, в т.ч. від матерів -	26127 100,0	22534 100,0	21203 100,0	22924 100,0	22232 100,0	22936 100,0	21353 100,0	17725 100,0
15-19 р.	1598 6,1	1469 6,5	2105 9,9	3198 14,0	3231 14,5	3146 13,7	3366 15,8	3609 20,4
20-24 р.	8028 30,7	6861 30,4	7455 35,2	9346 40,8	9542 42,9	10164 44,3	8750 41,0	7589 42,8
25-29 р.	7814 29,9	6448 28,6	4985 23,5	5431 23,7	5479 24,6	5941 25,9	5463 25,6	3657 20,6
30-34 р.	4935 18,9	4284 19,0	3676 17,3	2738 11,9	2474 11,1	2525 11,0	2589 12,1	1904 10,7
35-39 р.	2799 10,7	2301 10,2	2013 9,5	1598 7,0	10500 4,7	890 3,9	919 4,3	769 4,3
40-49 р.	797 3,0	1026 4,6	928 4,4	606 2,6	456 2,0	270 1,2	256 1,2	184 1,0
50 і більше років	18 0,1	7 0,0	4 0,0	2 0,0	- -	- -	- -	- -
вік не вказаний	138 0,5	138 0,6	37 0,2	5 0,0	- -	- -	- -	- -

Абсолютна кількість живонароджених дітей у Закарпатській області до 1988 р. включно - свідчить таблиця - як правило, перевищувала щороку 22 тисячі. Потім вона поступово регресувала, щоби у 1993 р. зменшилась до 19,3, а у наступному - до 17,7 тисяч [4, 8]. А це біля 20‰ менше, ніж п'ять років раніш. Причому чисельність жіночого населення поступово збільшувалась, складаючи стало 51,5-52,0‰ усіх жителів [7,10]. Між тим, доля жінок 15-49-річного віку у загальній їх чисельності складає 49,4‰. А співвідношення з чоловіками такої ж вікової групи дорівнює 1:1. Пропорція починає схилитись на користь жіночої статі лише з 32-33 літ [4, 9].

Все це потрібно мати на увазі, коли робити висновки з даних Таблиці 2 про сповільнення ритму відтворення населення в області, при якому народжуваність зменшилась з 33,2‰ у 1949 р. до 13,8‰ у 1994 р. (Таблиця 1), а минулого року дорівнювала лише 13,5‰ [8].

Таблиця 3

Розподіл новонароджених за порядком народження
(в абсолютних цифрах та у ‰‰)

Народження по порядку	Роки						
	1960	1969	1979	1989	1991	1993	1994
Кількість народжених в т.ч. -	26127 100,0	21213 100,0	22232 100,0	21353 100,0	21059 100,0	19264 100,0	17725 100,0

першими	9277 35,5	8414 39,7	9997 45,0	9211 43,1	9601 45,6	8918 46,3	8437 47,6
другими	7926 30,3	5922 27,9	7325 33,0	7654 35,8	7266 34,5	6577 34,2	5977 33,7
третіми	3378 12,9	2848 13,4	2589 11,6	2528 11,8	2376 11,3	2090 10,9	1899 10,1
четвертими	1823 7,0	1645 7,6	1055 4,7	967 4,5	902 4,3	780 4,0	696 3,9
п'ятими і вище	3693 14,1	2363 11,1	1219 5,7	960 4,5	914 4,3	894 4,6	701 4,0
не вказано	30 0,1	11 0,0	- -	32 0,2	- -	3 0,0	25 0,1

Чисельність народжених дітей, розподілених на п'ять груп за порядком народження від матері, помітно регресувала до 1994 року. Їх абсолютна кількість у кожній з них зменшилась (за додатковими розрахунками) наступним чином: серед одностаттних матерів - до 90,9‰, дводітних - до 75,4‰, трьохдітних - до 55,9‰, чотирьохдітних - до 38,2‰, п'яти-десятидітних і більше - до 19,0‰ [5].

Звісно, що пропорційне співставлення не дає змоги робити вичерпних кінцевих висновків. Все ж даний підхід дозволяє виявити чітку тенденцію до зменшення кількості багатодітних родин (чи одиноких матерів, якою є фактично кожна десята [3]). Втім, інтенсивні показники фертильності цих же жінок, згрупованих за порядком народження своїх дітей, показують таку картину: 1994 року з кожних 10 тисяч жінок 15-49-річного віку 258 їх дали життя першій дитині, 183 - другій, 48 - третій, 42 - четвертій і вище. А це значить, що тільки 20‰ їх стали матір'ю трьох або більше дітей. Однак, 25-30 років раніш аналогічний показник - при більшій кількості народжених - складав 35‰ [5]. Отже, при загальному зниженні частоти народжуваності помітно зменшується й кількість багатодітних сімей.

Останнє завдання, яке стоїть перед нами - це проведення часткового хоча б порівняння окремих демографічних показників Закарпатської області з середньоукраїнськими.

За кількістю населення Закарпаття складає біля однієї п'ятидесятої частини України. На початку 90-их років на кожних тисячу жінок тут припадав 931 чоловік, тоді як у державі у цілому - 865. Отже питома вага жіночого населення в області (51,5-52,0‰) поступається аналогічному всеукраїнському показникові (53,5-54,0‰).

Доля жінок-закарпатонок чадородного віку серед усіх осіб жіночої статі дорівнює 49,4‰, а в країні в цілому - 45,4‰ [2, 13]. Невелика перевага виражається, однак, у відчутно більш інтенсивній загальній плодючості - 54,4‰ у 1994 р., супроти 41,2‰ в Україні у цілому, тоді як у 80-ті роки вона складала десь 73,0‰ та 59,0‰, відповідно [3].

Таблиця 4

Порівняльна характеристика показників природного руху населення в Україні та на Закарпатті у 1979-1994 роки (на 1000 населення)

Роки	Україна			Закарпаття		
	Народжуваність	Смертність	Приріст	Народжуваність	Смертність	Приріст
1979	14,8	11,1	3,7	19,2	9,4	9,8
1984	15,6	12,0	3,6	18,9	9,6	9,3
1989	13,3	11,6	1,7	17,0	9,0	8,0
1994	10,0	14,7	4,7	13,8	10,9	2,9

Як видно з таблиці, темпи спаду natalності у державі є дещо вищими, ніж у Закарпатській області. А визначені додатково показники зменшення державного і обласного коефіцієнтів народжуваності знизилась у 1979-1994 рр. відповідно на 32,4% та на 28,1%. Зауважимо, що єдина Рівенщина випереджає Закарпаття за частотою народжуваності (14,5%). Зате за приростом населення останнє займає перше місце серед областей України [1, 3, 12].

Дякуючи цьому та меншій від загальнодержавної частоті смертності природній приріст населення у Закарпатті є поки що позитивним. Все ж тенденція щорічного зменшення natalності, що свідчить про перманентне звуження процесу відтворення населення, продовжується й далі: в 1995 р. рівень природного приросту популяції зменшився до 1,8‰ [8]. Слабкою втіхою є менша відносна кількість абортів - 66-67 випадків на сто пологів у 1993-1994 рр., у порівнянні з загальнодержавними показниками, що перевищують 150 [3].

Хвилює ще й негативний баланс механічної міграції жителів Закарпаття за межі України: батьківщину залишають в основному люди молодшого віку. Ця обставина неодмінно знизить свого часу показник середньої продовжуваності майбутнього життя, що за розрахунками вихідних даних 1993-1994 рр. мав би досягти 68 літ [3].

Ми не вишукували конкретних матеріальних, моральних та інших причин спаду приросту населення не тільки через обмежений обсяг однієї статті. Вони, певне, є добре відомими та ще й подібними, щоб не сказати - ідентичними, для регіонів країни. Водночас сутність завдання з виправлення вкрай незадовільної демографічної ситуації полягає не настільки у тому - що робити, наскільки - як діяти за даних обставин.

Вирішення цих питань не є безпосередньою функцією дослідника. Наша роль зводиться в першу чергу до того, щоб більш загострити увагу компетентних органів і установ охорони здоров'я, соціального забезпечення, а також певних владних структур, інших організацій на тій складній, загрозливій ситуації, що склалася на ниві відтворення населення у Закарпатті. Небезпечне сповільнення природного приросту має сколихнути дрімаючу громадську свідомість.

Разом з тим, зрозуміло, соціально-економічні, освітньо-культурні, суспільно-правові та інші сторони матеріального і духовного життя людей не можуть бути оптимізованими з одного дня на інший. Тому стимуляцію дій впливу на збільшення природного приросту популяції потрібно впроваджувати одночасно з процесом упорядкування решти важливих сфер державного життя.

Головні напрямки плану дій викладені у згаданій на початку постанові Кабінету Міністрів України "Про національну програму планування сім'ї". Її виконання вже розпочато у Закарпатській області з оглядом на те, що сім'я - це основний і найважливіший осередок людського життя-буття: людина виходить із родини, але створює нову сім'ю, щоб виконати своє життєве покликання.

Отже, інституція сім'ї має розглядатись як соціальна цінність. Шанси на захист і підтримку сімейного життя є навіть за скрутних соціально-економічних умов. Політика суспільної охорони сім'ї повинна виходити з таких принципів: визнання різноманітних моделей родинного життя і мінливості його змісту та специфіки; піднесення соціальної рівності до висоти моральної цінності; всіляке сприяння здійсненню всеохоплюючої державно-політичної концепції захисту та розвитку сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коефіцієнт природного руху населення України за 1979-1988 р.- Київ, 1990.
2. Населення України 1994. Демографічний довідник.- Київ, 1995.
3. Населення України, 1994. Демографічний довідник.- Київ, 1995.
4. ОУС: (Закарпатське обласне управління статистики, м.Ужгород) Відомості про народження за віком матері. 1960-1994.

5. ОУС: Відомості про народження за порядком народження. 1960-1994.
6. ОУС: Відомості про померлих за статтю та віком. 1960-1994.
7. ОУС: Загальна чисельність населення. 1980-1995.
8. ОУС: Природний рух населення. 1945-1995.
9. ОУС: Чисельність населення за статтю і віком на початок 1995 р.
10. ОУС: Чисельність чоловіків і жінок на початок 1995 р.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 вересня 1995 р. N 736 "Про національну програму планування сім'ї".
12. Природний рух населення України в 1986-1990 роках.- Київ, 1991.
13. Склад населення України за статтю і віком на 1 січня 1995 р.- Київ, 1995.
14. A Magyar Kiralyi Kormany 1900. evi mukodeserol es az orszag kozallapotairol szolo Jelentes es Statisztikai Evkonyv.- Budapest, 1901.- P.366-367.
15. A Magyar Kiralyi Kormany 1910. evi mukodeserol es az orszag kozallapotairol szolo Jelentes es Statisztikai Evkonyv.- Budapest, 1911.- P.27-28.
16. Magyar Statisztikai Evkonyv. 1874.- Budapest, 1876.- P.9-10.
17. Magyar Statisztikai Evkonyv. 1880.- Budapest, 1882.- P.66-67.
18. Pohyb obyvatelstva v Ceskoslovenske Republice v letech 1923-1924.- Praha, 1930.- P.289.
19. Pohyb obyvatelstva v Ceskoslovenske Republice v letech 1925-1927.- Praha, 1932.- P.346.

SUMMARY

TO THE QUESTION OF THE CHANGE OF DEMOGRAPHICAL PROCESSES IN TRANSCARPATHIA IN 1965-1994

Bora V.M., Veresh Ye.I.

The authors studied the great statistic material about the natality and mortality of the population in Transcarpathia from 1949 till 1994. They found out, that the natality and at the same time the natural increase of population gradually lowered during this period. It became especially noticeable from the middle of the 60-th years. So the natural increase decreased 5.5 times. All this results in the significant decrease in the reproduction of population. In conclusion the authors pointed to the necessity to improve the family protection work.